

Spatelmos [*Homalia trichomanoides* (Hedw.) Schimp.] langs de Dinkel

E.J. Weeda (Rijksherbarium, Postbus 9514, 2300 RA Leiden)

Homalia trichomanoides (Hedw.) Schimp. along the Dinkel (Province of Overijssel)

The moss *Homalia trichomanoides* is reported for the valley of the small river Dinkel, where it was discovered in four localities. Probably it has been overlooked so far and is no recent acquisition. In one station it occurs on lying trunks and branches of *Salix cinerea*; a 'relevé' of the moss vegetation on these is given. It corresponds with moss communities described by Barkman (1958), especially with the *Chiloscypho-Mnietum* occurring in the freshwater tidal area at the lower course of the great rivers. This adds to other similarities in flora and vegetation between the Dinkel valley and the freshwater tidal area.

In three stations *Homalia trichomanoides* was recorded on the lowermost parts of *Quercus robur* trunks, less than half a metre above ground level. The trunks are subject to inundation in winter, and silt deposition appears to compensate the acidity and oligotrophy of the *Quercus* bark which is normally unsuited to *Homalia*. Along the Dinkel, on the other hand, the moss was not seen on neighbouring *Fraxinus* and *Populus*, whilst especially the former is a favourite phorophyte of *Homalia* elsewhere.

De bos- en oeverflora van het Dinkedal vertoont enige opmerkelijke overeenkomsten met die van het zoetwatergetijdengebied aan de benedenloop van de grote rivieren. Zo vindt men in beide riviergebieden wilgenstruwelen met *Salix purpurea*, *S. triandra* en *S. viminalis*. Op af en toe overstroemde plaatsen in loofbossen komen zowel in de getijdendelta als aan de Dinkel planten als *Barbarea stricta*, *Cardamine amara* en *Impatiens noli-tangere* voor. Een tamelijk zeldzame oeverplant die in beide gebieden op drooggevallen strandjes is te vinden, is *Veronica anagallis-aquatica*. Blijkbaar hebben de jaarlijkse cyclus van de waterhuishouding in het Dinkedal en de dagelijkse ritmiek van de getijdenbeweging in het mondingsgebied van de grote rivieren voldoende gemeen om vergelijkbare condities te kunnen scheppen voor de vegetatie.

Meer voor de hand ligt dat het Dinkedal in flora en vegetatie verwantschap toont met het dal van de Slinge bij Winterswijk: geomorfologisch en plantengeografisch gaat het om goeddeels overeenkomstige terreinen. Beide riviertjes worden begeleid door een type oeverwalbos, dat tot een zandige vorm van het Fraxino-Ulmetum¹ behoort en overgangen vertoont naar het Stellario-Carpinetum. Langs oude beekarmen gaat het via een Pruno-Fraxinetum over in een Carici elongatae-Alnetum. Gemeenschappelijke, minder algemene planten in de kruiddlaag van het oeverwalbos zijn onder meer *Adoxa moschatellina*, *Gagea lutea* en *Cuscuta europaea*, terwijl de struiklaag *Crataegus laevigata* en *Rhamnus catharticus* als bijzondere elementen bevat.

Overwegende dat in de mosvegetatie van zowel het zoetwatergetijdengebied als het dal van de Slinge Spatelmos (*Homalia trichomanoides*) een tamelijk opvallende plaats inneemt, en dat het Dinkedal met beide verwantschap heeft, kwam ik tot de conclusie dat het vreemd zou zijn als *Homalia* niet langs de Dinkel voorkwam. Excursies op 21 en 23 april 1987 brachten het gewenste resultaat: het gezochte mos werd op een viertal plekken aangetroffen.

Het landelijke verspreidingspatroon van *Homalia trichomanoides* is op basis van herbariummateriaal als volgt te omschrijven: vrij algemeen in F langs de Rijn en zijn vertakkingen en (althans vroeger) in Kr, elders zeldzaam; op de Waddeneilanden ontbrekend. In de

pleistocene streken grotendeels tot beekdalen beperkt. In Overijssel was Spatemos tot dusver alleen bekend uit het IJssedal bij Deventer en Zwolle.²

De weligste mosbegroeiing met *Homalia* langs de Dinkel werd gevonden op liggende stammetjes en dito zware zijtakken van *Salix cinerea* aan de rand van de uiterwaard langs de Benthheimerstraat bewesten De Poppe (IVON 29.42.42). De wilgestruiken bevonden zich in april juist op de grens van nat en droog en vormden een zoom tussen opgaand loofbos en ondiep water. Dominant is hier *Leskea polycarpa*, nog meer dan *Homalia* een uitgesproken rivierbegeleider. Een gecombineerde opname van enige stammen en takken, die vrijwel geheel bemost waren, gaf het volgende beeld:³

– pleurocarpe mossen:	<i>Leskea polycarpa</i>	4
	<i>Eurhynchium praelongum</i>	2
	<i>Brachythecium rutabulum</i>	2
	<i>Homalia trichomanoides</i>	1 (relatief droog)
	<i>Amblystegium serpens</i>	1
	<i>Calliergonella cuspidata</i>	1 (nat)
	<i>Amblystegium riparium</i>	+ (nat)
	– acrocarpe mossen:	<i>Plagiomnium affine</i>
<i>Ceratodon purpureus</i>		1 (nat)
<i>Fissidens bryoides</i>		1
<i>Bryum capillare</i>		+
<i>Dicranoweisia cirrata</i>		+ (relatief droog)
<i>Fissidens taxifolius</i>		+
– levermos:	<i>Chiloscyphus polyanthus</i> s.lat.	+

Van de genoemde mossen zijn alleen *Homalia*, *Leskea* en de van boven af omlaag 'verdwaalde' *Dicranoweisia* in Nederland overwegend als epifiet bekend; de overige soorten komen vaker terrestrisch voor. Merendeels zijn ze kenmerkend voor natte, min of meer open, vrij voedselrijke standplaatsen.⁴ In de opname zijn overeenkomsten te herkennen met het door Barkman⁵ beschreven *Leskea-Brachythecium*-gezelschap en met zijn *Chiloscypho-Mnietum*. Hoewel sommige mossoorten Vooral op natte en andere op drogere plekken staan, is er geen duidelijke zonering, wat vooral aan de alles overheersende positie van *Leskea polycarpa* is toe te schrijven. Het *Leskea-Brachythecium*-gezelschap staat op de alleen 's winters geïnundeerde voet van bomen op schaduwrijke plaatsen met hoge luchtvochtigheid. Het *Chiloscypho-Mnietum* bestaat uit facultatieve epifieten die op de uiterste basis van stammen groeien en hetzij dagelijks, hetzij in het winterhalfjaar door rivier- of beekwater overspoeld en met slib bedekt worden. Barkman onderscheidt twee subassociaties: het *Chiloscypho-Mnietum fissidentetosum bryoidis* in het zoetwatergetijdengebied, en het –eurhynchietosum stokesii langs de Slinge bij Winterswijk. Merkwaardig genoeg vertoont bovenstaande opname van de Dinkel meer overeenkomst met de eerste subassociatie (vooral met de variant van *Bryum capillare* op relatief zonnige plaatsen) dan met de tweede. Vermoedelijk is dit een gevolg van de voedselrijkdom van water en slib van de Dinkel.

Merkwaardiger dan het voorkomen van *Homalia* op *Salix cinerea* is het feit dat zij op drie van de vier groeiplaatsen werd gevonden op *Quercus robur*, een voor haar ongebruikelijke draagboom. Hierop staat zij tot een halve meter boven de basis, in een mosbegroeiing die door haar grote stoffigheid duidelijk blijkt geeft van winterse overspoeling. Eiken met Spatemos werden aangetroffen in oeverwalbosjes en wel in slenken in de oeverwal,

plekken dus waar het water na een 'piek-afvoer' enige tijd kan stagneren (het betreft de IVON-hokken 29.42.22, 29.52.12 en 22). Blijkbaar compenseert de slibafzetting het zure, voedselarme karakter van de eikeschors⁵ voor *Homalia* in voldoende mate en is dit mos binnen het overstromingsbereik van rivieren en beken niet gebonden aan 'edele' loofbomen (dat wil zeggen, zulke die van nature een voedselrijke, neutrale schors hebben). Op *Fraxinus excelsior* en *Populus × canadensis*, bomen met een rijke schors die in de directe nabijheid van *Quercus robur* in de desbetreffende Dinkelbosjes staan, werd zelfs helemaal geen *Homalia* gevonden! Dit terwijl de Gewone es elders – althans in hakboubosjes op kleine, in Zuidlimburgse grubben en ook langs de Slinge bij Winterswijk – juist een favoriete draagboom van *Spatelmos* is. Een vergelijkbare vondst op *Quercus* wordt door Barkman⁶ vermeld voor Diessen in Noord-Brabant: 'op de 's winters geïnundeerde voet van een eik in een Querceto-Carpinetum langs de Reuzel.'

De mosvegetatie op de eiken in Dinkelbosjes bleek naast *Homalia* en (weinig) *Leskea* geen bijzondere soorten te bevatten. Vanaf hoger gelegen stamdelen penetreerde *Hypnum cupressiforme* in de beslijkte regionen van het mosdek op de stamvoet. Het leeuwendeel van deze begroeiing bestond echter uit *Eurhynchium praelongum*. Schaars, en in hoofdzaak op de uiterste basis, kwamen nog voor *Brachythecium rutabulum*, *Plagiothecium sylvaticum*, de zuurminnende *Mnium hornum* en *Lophocolea heterophylla*, voorts *Bryum capillare* en – ook hogerop – *Dicranoweisia cirrata*. Een combinatie dus van enige soorten die ook op wilgen werden aangetroffen, met een paar triviale mossen.

Voor het aan epifieten bepaald niet rijke Twente betekent *Homalia trichomanoides* een welkome aanwinst van de mosflora. Het is merkwaardig dat een zo goed kenbaar mos, dat bij gericht zoeken in korte tijd op vier plekken werd gevonden, hier zo lang aan de aandacht is ontsnapt; er is althans weinig reden om aan recente vestiging te denken.

Met dank aan A. Touw voor het doorlezen van het manuscript en het verstrekken van verspreidingsgegevens, en aan W. V. Rubers voor het determineren van enige mossen.

1. Voor een uitvoerige beschrijving van de desbetreffende bossen en bostypen, zie:
H. Doing, 1962. Systematische Ordnung und floristische Zusammensetzung niederländischer Wald- und Gebüschgesellschaften. Diss. Wageningen; Wentia 8.
V. Westhoff, P. A. Bakker, C. G. van Leeuwen, E. E. van der Voo & I. S. Zonneveld, 1973. Wilde Planten 3: 206–212, 230–239. Amsterdam.
S. van der Werf, in voorbereiding. Bostypologie, in: Natuurtechnisch Bosbeheer (verschijnt in de R.I.N.-serie Natuurbeheer in Nederland).
2. A. Touw & W. V. Rubers, in voorbereiding. Flora en verspreidingsatlas van de Nederlandse bladmossen (m.u.v. Sphagnum).
3. Nomenclatuur volgens A. Touw in J. Landwehr, 1985. Nieuwe Atlas Nederlandse Bladmossen. Zutphen.
4. Voor de standplaats-eisen van de mossen, zie:
J. J. Barkman in J. Landwehr, 1985 (vorige noot).
W. D. Margadant & H. J. During, 1982. Beknopte Flora van Nederlandse Blad- en Levermossen. Zutphen.
5. J. J. Barkman, 1958. Phytosociology and Ecology of Cryptogamic Epiphytes. Assen. Hierin speciaal p. 557–564 en 567–569; zie ook p. 68–69, 96, 97, 107–115.
6. J. J. Barkman, 1947. Bryologische zwerftochten door Nederland. 1. Brabant. Ned. Kruidk. Arch. 54: 42–54.